

Är partipressen död eller levande?

Reflexioner från ett presshistoriskt seminarium

Lennart Weibull

Finns det fortfarande fog för att tala om en partipress? Har dagstidningarnas politiska betydelse ändrats? Hur ska vi beskriva den partipolitiska pressens förändring över tid? Det var några av de frågor som ställdes vid ett nordiskt seminarium på Mediemuseet i Odense i november 2012. Seminariet var anordnat av de presshistoriska föreningarna i Norge och Sverige. I det följande är syftet att lyfta fram några av de perspektiv som jag uppfattade som de centrala under seminariet och därigenom ge en bild av den nordiska partipressens förändring.

Vad ska vi mena med partipress?

Det är lätt att tala om partipress i mycket allmänna ordalag. Inte sällan blir partipress en synonym till politisk press, medan partipress ibland bara står för partiägda tidningar. Intrycket från seminariet var att det inte alltid var tydligt vad som avsågs med partipress. Men, som framfördes i diskussionen, är definitionsfrågan avgörande om det ska vara möjligt att karaktärisera partitidningarnas förändring över en längre tidsperiod.

Den definition av partipress som finns formulerad i den svenska nationalencyklopedin lyder: "tidningar och tidskrifter knutna till politiska partier. Sverige fick en utpräglad partipress i och med grundandet av de socialdemokratiska tidningarna under slutet av 1800-talet. Dessa uppfyllde alla kriterier på en partitidning: de *ägdes* av partiorganisationen, de hade ett *innehåll* som var präglad av partiets politik och de *lästes* huvudsakligen av partiets anhängare." (Nationalencyklopedin, 1994). Definitionen lyfter fram tre typer av kriterier på en tidnings relationer till ett parti: ägande, innehåll och läsare. Det är också en principdefinition som använts internationellt (Seymour-Ure, 1968).

Det är alltså i sista hand en definitionsfråga vad som är partipress. Tidiga svenska studier av politisk press sökte på olika sätt precisera vart och ett av definitionens tre kriterier (Hadenius m fl, 1968, 1970). Utgångspunkten var ett intresse att studera graden av partianknytning. Med den var det möjligt att skilja ut partiägd press från den press där partianknytningen låg i att partiföreträdare var ledamöter i tidningsstyrelsen. Också innehållet preciseras bland annat genom att det görs en skillnad mellan ledare, nyheter och debattmaterial (Hadenius och Weibull, 1991). Tidningar med nära ägaranknytning till ett parti, tydlig anknytning till partiet på ledarplats och en partinära läsekrets kan definieras som partipress i snävare mening. Typexemplet för partipress som togs upp i diskussionen är den nordiska socialdemokratiska pressen från starten fram till slutet av 1970-talet. Att en tidning har en partipolitisk linje på ledarplats kan innebära att det är

frågan om partitidning, men måste inte göra det utan är beroende av vilka kriterier på partipress som appliceras. Partipressen är således en politisk press – men all politisk press är inte partipress. Däremot är en partipress med partianknytning ett kärnelement i den nordiska dagspresstraditionen (Hallin och Mancini, 2004).

Partipressens framväxt

Med tanke på seminariets tema var det historiska perspektivet i centrum. De nationella presentationerna hade fokus på framväxten av dagspressen i de enskilda nordiska länderna och dess relation till politik och partier. Redovisningarna pekar på den slående likheten hos partipressens utveckling i de fem nordiska länderna. Framväxten är framför allt knuten till partipolitiseringsen av de nordiska samhällena under andra hälften av 1800-talet, i Island först efter 1900. Det fanns visserligen en politisk press redan tidigare, men den var i hög grad knuten till enskilda personer, t ex Lars-Johan Hiertas Aftonblad, och kan knappast betecknas som en partipress. Också i fråga om huvudragen i framväxten finns det betydande likheter. Ofta var det stora politiska frågor som skiktade ut tidningarna efter ideologiska linjer, exempelvis konstitutionsfrågorna i Danmark och Norge, och tullfrågan i Sverige. Det var som regel liberala tidningar som drev utvecklingen, där den gemensamma nämnaren var kravet på demokratisering av samhället (Vallinder, 1962).

Ett annat gemensamt drag som lyftes fram var att den liberala pressens aktiva opinionsbildning tvingade moderata och konservativa tidningar att profilera sig. Det talades om att många tidningar inom denna grupp snarast var uttryck för ”motkrafter” till den liberala pressen. Det var huvudsakligen redan existerande tidningar som kom att bli moderata som exempelvis stiftstiderna i Danmark.

I termer av partipressdefinitionen rörde det sig inom både venstre- och höjrepresen om en personanknytning mellan parti och tidning. I stort sett samtliga tidningar inom dessa grupper var privatägda men med en ledning som ofta var närmast integrerad i det parti tidningarna stödde på ledar- och nyhetsplats. Det parti som i huvudsak saknade stöd från den existerande pressen var socialdemokraterna. För partiet blev det därför viktigt att starta egna tidningar. I samtliga nordiska länder sker de första etableringarna i slutet av 1800-talet. Den socialdemokratiska pressen är, som redovisades i ett danskt bidrag, en tydlig agitationspress. Partipolitiken var överordnad publicistiken, innehållet var relativt smalt och nyheterna som regel partiska eller i varje fall kraftigt profilerade (Schultz, 2008). Den socialdemokratiska pressen hade inte samma lokala anknytning som de existerande tidningarna utan formulerade sitt budskap redan i tidningsnamnet som *Vort Arbeide*, *Työmies*, *Arbetet* och *Alþýðublaðið*. På samma sätt kom senare den vänstersocialistiska och kommunistiska pressen att fungera.

I samtliga nordiska länder etablerade senare även jordbrukets och landsbygdens organisationer egna tidningar. Särskilt i Finland kom detta att bli en mycket stark pressgrupp (Salokangas, 1982). Det är rimligt att tala om socialdemokratisk och en agrar dagspress som en typisk partipress i en snävare mening, låt vara att de agrara tidningarna inte var partiägda utan som regel ägdes av bönder inom det lokala spridningsområdet. Ett särskiljande drag i Finland var språkfrågan. En del av finskspråkighetens mobilisering på 1870- och 1880-talen var att få ett täckande tidningsnät runtom landet i syfte att driva frågan; partiorganisationer började man bygga upp först i början av 1900-talet

Ett par decennier in på 1900-talet hade partipresstrukturen i huvudsak lagts fast. Visserligen skedde det innovationer inom pressen som delvis pekade i en annan riktning, exempelvis Henrik Cavlings modernisering av danska *Politiken* redan under 1900-talets första år i syfte att skapa en bred omnibustidning, men de partianknutna tidningarna dominerade och på flertalet större orter i Norden hade det etablerats ett så kallat fireblad-system. De stora partierna fanns ”representerade” med en tidning var. Som framhölls i diskussionen kan det vara rimligt att se detta som ett sammanhållet system, där partier och tidningar hade nytta av ömsesidigheten. Också Island uppvisar under största delen av nittonhundratalet en typisk fyratidningsbild på nationell nivå; landet kan i detta sammanhang betraktas som motsvarande en landsdel i ett nordiskt land, alltså rikstidningar är också lokaltidningar (Broddason och Karlsson, 2009). Men under 1950-talet, i Danmark något tidigare, i Norge något senare, börjar systemet krackelera och partier och tidningar drar åt olika håll. Partierna söker nya vägar för opinionsbildning och särskilt de mindre tidningarna förmår i en ökad konkurrens om annonser inte längre hävda sin position. I samtliga nordiska länder, utom i Island, tillsattes på 1960- och 1970-talen pressutredningar som skulle analysera situationen och föreslå åtgärder för att stödja den existerande presstrukturen. Men innan vi går in på frågan om partipressens avveckling skall vi göra en kort exkurs om forskningen kring partipress.

Nordisk forskning om partipress

Partipressens framväxt under andra hälften av 1800-talet är huvudsakligen liktydigt med den moderna pressens framväxt. Som framhölls om Sverige, men som sannolikt gäller även för övriga nordiska länder, är de tidningar som var de upplagemässigt största på sina marknader omkring 1900 är de största även idag. Det råder således, trots de senaste decenniernas nedgång, en betydande stabilitet på tidningsmarknaden.

Att partipressen varit så stark i de nordiska länderna har medfört att mycket av den presshistoriska forskningen haft ett viktigt fokus på tidningarnas relationer till politik och partier. Den nordiska pressens historia är också i hög grad partipressens historia. De stora verken som analyserar pressens framväxt inom varje nordiskt land ägnar därför överlag ett stort utrymme åt partipressen. I den antologi över nordisk press som gavs ut av Einar Östgaard 1978¹ finns det i varje landkapitel en mellanrubrik som heter något på partipress. Samtidigt finns det en rad fördjupande studier som mer i detalj analyserar relationen mellan tidningar och partier och även berör frågan om vad som ska menas med partipress. Det kan finnas skäl att särskilt nämna tre nordiska forskare som, enligt min mening, gett särskilt viktiga bidrag till förståelsen av partipressens villkor: Niels Thomsen (1965, 1972) i Danmark, Svennik Høyer (1968, 1976) i Norge och Stig Hadenius (1968, 1970) i Sverige samt Svennik Høyer et al (1975) med ett komparativt perspektiv. Också de analyserande presshistorikerna som publicerats på senare år ger viktiga bidrag till förståelsen av partipressen (Dahl, 2010; Gustafsson och Rydén, 2000-2003; Tommila och Salokangas, 2000).

Vid sidan av strukturanalyserna finns det även en andra typ av forskning om partier och tidningar, nämligen den som blev en följd av de pressutredningar som initierades. Det var särskilt tydligt i Sverige, där många pressforskare fick uppdrag att belysa olika aspekter av den politiska pressen med fokus på partitidningarnas roll. De första studierna kom att handla om ekonomiska band mellan tidningar och politiska partier, men

också om tidningarnas roll för den politiska opinionsbildningen. Lars Furhoff studerade partisubventioner till pressen och Jörgen Westerståhl analyserade dagspressens politiska roll (SOU 1965:22, 1968:69). Inom ramen för 1972 års pressutredning, den hittills mest omfattande svenska pressutredningen som lade grunden till dagens presstöd, belyste Karl Erik Gustafsson tidningsmarknadens ekonomiska villkor och det gjordes en stor studie av dagspressens innehåll och läsare (SOU 1975:78, 1975:79). Även om exemplen är hämtade från Sverige visar en genomgång av Nordicom:s publikationsdatabas att den politiska pressen generellt ägnas stort intresse under 1970-talet. Troligen stimulerade just debatten om partitidningarnas ändrade roll forskningen, inte minst studier av så kallade andratidningars villkor (t ex Engwall, 1983; Jonsson, 1977) eller vad som händer då en tidning för lokalt monopol (t ex Linderoth, 1981). Möjligen finns det en tendens att de politiska frågorna minskade i betydelse medan de ekonomiska blev allt vanligare.

Intresset för partipressen som forskningsobjekt hänger nära samman med intresset för struktur- och innehållsstudier. I sådana analyser krävs det som regel att man tar hänsyn till politiska faktorer. Det senare har i samtliga nordiska länder varit utmärkande för studier av nyhetsförmedling. 1980-talets ”cultural turn” inom medieforskningen flyttade dock bort intresset från de traditionella politiska frågorna. Det kom att leda till ett minskat intresse för frågor om relationen mellan press och politik, vilket även kan utläsas i data från Nordicom:s publikationsdatabas.

Även om forskningen om den nordiska politiska pressen sammantaget är omfattande så finns det en typ av studier som saknas: de komparativa analyserna. Det som ligger närmast kan snarast karaktäriseras som olika parallellberättelser, men det saknas systematiska studier på likheter och skillnader. Det som idag ligger närmast är Hallins och Mancinis (2004) framställning om olika typer politiska presssystem, där norra Europa, särskilt Norden, står för en modell, den korporativistiska. Som det framhölls i seminariediskussionen borde det initieras komparativa studier av olika aspekter på partipressen. Det underströks dessutom att ett fenomen som har så stora likheter nu framför allt bör studeras utifrån vilka skillnader som faktiskt finns – och varför.

Partipress idag?

Den fråga som dominerade seminariet gällde var partipressen står idag. Det rörde föga oväntat enighet om att det är en presstyp som efter hand avvecklats och ersatts av omnibustidningar eller målgruppsinriktade publikationer. Den intressanta frågan var vad som varit de utmärkande dragen i partipressens förändring och vilka faktorer som påverkat utvecklingen.

De nationella översikterna gav en likartad bild av partipressens avveckling. Kopplingen mellan partier och tidningar har luckrats upp eller till stor del försvunnit. Det gäller i stort samtliga redovisade indikatorer på partipress. I fråga om ägande är det särskilt tydligt i Danmark, Island och Sverige. Den danska socialdemokratiska pressen som ägdes av parti och fackföreningsrörelse är helt borta sedan *Aktuelt* lades ner 2001 och den danska arbetarrörelsens ägarintresse begränsar sig till delägande i gratistidningen *MetroXpress*. Inte heller på Island finns det några partiägda tidningar kvar. I Sverige gick A-pressens i konkurs 1992 – idag finns endast två rörelseägda socialdemokratiska tidningar kvar, *Piteå-Tidningen* och *Värmlands Folkblad*, båda mycket lokala – och 2005 sålde Centerpartiet sin tidningsgrupp. Endast i Finland finns det fortfarande ett

par flerdagarstidningar som har tydliga band till ett politiskt parti, men det är tidningar som står svagt på tidningsmarknaden. Norge uppvisar dock ett annat mönster i och med att A-pressen snarast stärkt sin roll som stor mediekoncern och tidvis haft ägarintressen även i tv. Samtidigt är det tydligt att den norska A-presskoncernen inte har expanderat för att stärka Arbeiderpartiet utan mer för att tjäna pengar.

Att ägarbanden försvinner behöver inte betyda att tidningar upphör med att i sitt innehåll stödja en viss politisk riktning. I själva verket var detta det utmärkande draget för huvuddelen av all liberal och konservativ partipress i de nordiska länderna. Ägarintressen från partierna saknades eller var små men det fanns som regel en personanknytning på både nyhets- och ledarplats. Som visades under seminariet är detta något som i viss utsträckning gäller också idag men det som skiljer sig från förr är att tidningarna inte längre har samma partipolitiska lojalitet utan framträder som ett eget intresse (Asp, 2010). Mönstret är i stort sett detsamma i hela Norden. Ett utmärkande drag som framhölls var att tidningar inte längre rycker ut till försvar för det egna partiet när det är ifrågasatt, ett annat att den lokala pressen ofta låter de lokala intressena ta över de politiska; ”lokalismen” har snarast blivit en ny politisk tidningsideologi. I Finland och Sverige är det ett typiskt drag att de regionala tidningarna blir alltmer lokala och koncentrerar sig på sitt spridningsområde. Den norska A-presskoncernen illustrerar ytterligare ett mönster, där en politisk ägare kan driva tidningar som har en annan politisk färg på ledarplats. I Sverige finns motsvarande situation på de orter där den dominerande borgerliga tidningen tagit över den socialdemokratiska andratidningen och där den senare behållit sin partipolitiska profil. Det som således kunde konstateras är att det inte längre finns något entydigt mönster i förhållandet mellan ägande och politiskt innehåll. Det senare kunde även konstateras i fråga om partipolitisk annonsering. Förändringen har i Norge träffande beskrivits om en fråga om pressens minskande partiloyalitet (Bastiansen, 2009).

Uppluckringen av förhållanden parti och tidning är också mycket tydligt på läsarmarknaden. Om vi utgår från svenska undersökningar är det tydligt att sambandet mellan tidningsval och partival minskat över tid. Medan över hälften av den svenska allmänheten på 1950-talet läste en tidning med samma partiprofil som man själv hade har andelen fallit, framför allt bland sympatisörer till Socialdemokraterna och Bondeförbundet/Centerpartiet (Weibull, 1982). Uppluckringen mellan tidnings- och partival var utmärkande för de stora tidningarna, där läsekretsen således kom att bli alltmer pluralistisk. För de små partitidningarna var det dock fortsatt ett omvänt förhållande eftersom de som regel lästes av personer som sympatiserade med tidningens partipolitiska linje. Detta har beskrivits som ett förhållande mellan överspridning och inomspridning (Westerståhl och Janson, 1958), där det således är partipolitisk överspridning som utmärker Norden dagspress idag, låt vara med vissa skillnader mellan enskilda tidningar.

Den samlade bilden var att den traditionella partipressen, definierad efter ägande, partiloyalitet och partipolitisk läsekrets var borta i samtliga Nordiska länder. Det noterades också att detta skett tidigare i Danmark än i övriga länder och att det möjligen fanns fler kvardröjande drag i Finland och Norge. De tidningar som kom att dominera det nya tidningslandskapet var i de flesta nordiska länder stora liberala tidningar med en stark huvudägare, ofta en familj som t ex Bonnier, Erkkö eller Schibsted. Men, som det framhölls i diskussionen, innebar inte detta att pressen tappat sin politiska anknytning. De dominerande tidningarna ska givetvis betraktas som politiska genom sin opinionsbildande roll, men politiken är inte sällan underordnad publicistiska och ekonomiska mål.

Faktorer som påverkat partipressen nedgång

Den centrala frågan för seminariet var vad som bidragit till den successiva avvecklingen av partipressen. I princip finns det två typer av förklaringar: de som tar sikte på faktorer utanför dagspressen, exempelvis politiska och ekonomiska samhällsförändringar och de som tar sikte på förändringar inom dagspressen, t ex marknadsutvecklingen. I praktiken hänger de två typerna av förklaringar nära samman, men för tydlighetens skull finns det ändå skäl att särskilja dem.

Låt oss först se på ett par politiska förklaringsmodeller. En förklaring till att partipressen tappat i betydelse är att det reflekterar de politiska partiernas minskade betydelse som drivande politiska aktörer. Den politiska skillnad som fanns mellan partierna då partipressen växte fram finns inte längre och de stora partierna tenderar gå mot mitten i sina åsikter. Under 1920- 1930-talen kunde tidningarna skapa intresse i opinionsbildningen genom sin partianknytning och möjligen också vinna läsare. Under 1950- och 1960-talen stelnade det partipolitiska systemet (Bille och Elklit, 2003) och betydde mindre för tidningarnas ställning i samhället. En närliggande förklaring är att den socialdemokratiska pressens partianknytning fick mindre betydelse då partiet hade regeringsmakten. Som framhölls i diskussionen är det lättare att driva partipolitisk opinionsbildning i opposition än att försvara regeringsbeslut. I Sverige har det också pekats på att Expressen som ledande borgerlig oppositionstidning började sin upplagenedgång kort efter det att de borgerliga partierna efter många år i opposition bildade regering 1973.

En annan politisk förklaring som lyftes fram var minskad legitimitet hos politiken, särskilt partisystemet. Den minskade legitimiteten kan föras tillbaka till 1960-talets samhällskritiska vindar. Kritiken gällde inte minst de stora organisationerna och partierna. Det talades om ”pampar” som tappat kontakterna med ”vanligt folk”. Sociologer som Anthony Giddens (1990) har beskrivit den långsiktiga utvecklingen sedan 1950-talet som en fråga om individualisering, alltså ett successivt uppbrott från de kollektiva modellerna. Den positiva och ofta konstruktiva uppmärksamhet som dagspressen ännu på 1960-talet ägnade de politiska partierna kom att efter hand försvinna och de enskilda individerna fick större utrymme. Tidningarna skulle inte längre vara politiska språkrör utan ha en egen agenda och kom därmed att minska sin partiloyalitet (Bastiansen, 2009).

1960-talets samhällskritik kom också i andra avseenden att ifrågasätta pressens partianknytning. I Sverige fick Lars Furhoffs bok *Pressens förräderi* från 1963 ett stort genomslag. I den kritiserades många chefredaktörers dubbla roller, att de kunde vara ansvariga för en tidnings ledarsida och samtidigt sitta i politiska församlingar – riksdag, landsting eller kommun – och fatta beslut. En sådan koppling stod i strid med pressens uppgift som granskare. Det som Furhoff argumenterar för kallar han ”övervakarideologin”, alltså pressen som en tredje statsmakt och inte som en förlängning av partipolitiken. Synsättet skulle dock inte stå i motsättning till partipressen: partier kunde fortfarande äga tidningar, men motivet för utgivning skulle vara att ge service till läsarna och att vara en tribun för samhällsdebatten (Furhoff, 1963:57f). Furhoffs tankar är i hög grad uttryck för amerikanska ideal och ett nytt sätt att se på nyheter som kom att stå i centrum för den nya svenska, professionella journalistutbildningen som inrättades i början av 1960-talet.

Även om redaktörernas politiska uppdrag inte omedelbart upphörde utan var vanliga fortfarande även i början av 1970-talet (Kronvall, 1971; jfr Vallinder, 1968) kom kritiken att sätta spår. Det kom framför allt bli den expanderande skaran av högskoleutbildade

journalister, särskilt i Danmark och Sverige, som blev bärare av de nya idéerna om en partipolitiskt oberoende press. Dessa tog sig även till uttryck i att man ansåg att de ledande publicistiska befattningarna på en tidning inte längre kunde tillsättas på politiska meriter utan endast efter journalistisk kompetens. Det som gjorde frågan särskilt intressant var att den nya journalistkåren stod klart till vänster om de stora dagstidningarnas partipolitiska profil. Efter hand kom detta främst att påverka nyhetsjournalistiken och bidra till att göra den mera partipolitiskt neutral. Det var dock en successiv process. En studie av Vietnam-rapporteringen i svensk dagspress 1968 visade fortsatt stora politiska skillnader i nyhetspresentationen.

En faktor som drev på utvecklingen var förändringarna på tidningsmarknaden. De många tidningsnedläggningarna i Danmark, Finland och Sverige på 1950-talet – i Finland delvis redan på 1920-talet – kom att förändra pressens politiska villkor. I Danmark var det främst konservativa och socialdemokratiska tidningar som lades ner, i Finland mest högertidningar men även vänstertidningar och i Sverige främst liberala och konservativa. Denna tidningsdöd som främst drabbade små tidningar, ofta tredje- och fjärdetidningarna, upplagemässigt, på en ort, uppfattades delvis som en strukturrationalisering, men när nedläggningarna även drabbade även större tidningar, i Sverige främst socialdemokratiska, kom det att påverka de ledande tidningarnas sätt att se på sin roll. Niels Thomsen (1965:17f) pekar på att tidningsutgivarna i den nya situationen betonar den kommersiella sidan av verksamheten och tonar ner den politiska, samtidigt som professionaliseringen av journalistkåren stärker publicistiken. Om en tidning skulle nå en stark ställning handlade det också om att ha en innehållsmässig bredd och framför allt breddar sin politiska bevakning. Något tillspetsat kan det påstås att marknadsorientering och professionell journalistik efter hand ”konkurrerar” ut partipolitiken från utgivarnas agenda. Tidningarna valde att i stor utsträckning beteckna sig som oberoende, dock ofta med en efterföljande parti- eller riktningangivelse, t ex oberoende moderat.

Ett steg längre än omnibustidningarna gick de dagliga gratistidningarna. Framgångsrika gratistidningar som bland andra *Metro* i Sverige, *MetroXpress* i Danmark och *Fréttablaðið* i Island signalerade inte bara genom gratisutdelningen utan även genom att de saknade ledarsida att de stod för ny typ av tidning, där politiken var ersatt av kolumnister. Det visar sig snart att det var tidningar som kom att attrahera framför allt de yngre (Karlsson, 2004; Wadbring, 2003).

Ytterligare en faktor bedömdes som viktig för att minska legitimiteten hos den nordiska pressens partianknytning, nämligen televisionen. Televisionen i de nordiska länderna hade etablerats som public service på 1950-talet men fick sin stora expansion under 1960-talet. Televisionens utveckling kom att påverka dagspressen på åtminstone två sätt. Det ena sättet var att televisionens nyheter skulle vara balanserade. Balans tolkades som regel så att olika åsikter skulle komma fram. Medan partitidningarna hade en politisk agenda hade televisionen flera. I Norge kom EF-omröstningen 1972 att bli en viktig vattendelare. I stort sett hela dagspressen gick in för JA till EF i linje med vad de ledande partierna stod för. Stödet för JA präglade ofta även nyhetsbevakningen. NRK däremot hade en balanserad rapportering, där NEJ-sidan fick hälften av utrymmet (Westerståhl, 1973). I omröstningen vann NEJ-sidan, vilket skakade om dagspressen och stärkte argumenten bland dem som ville ha en mindre partipolitisk dagspress. Det är troligt att motsvarande effekt fanns även i andra nordiska länder även om det inte kan föras tillbaka till en enskild politisk fråga.

Den andra effekten av televisionen var att partier och politiker genom tv hade fått tillgång till en ny plattform för sina åsikter. Tv ansågs överlag som mer intressant än tidningarna; det var där nya förslag skulle lanseras och det var där debatten fördes. I Sverige bedömde högerpartiet redan i mitten av 1950-talet att det inte var meningsfullt att subventionera tidningar, enligt uppgift för att televisionen ändå på sikt skulle bestämma åsiktsbildningen. Resultatet blev ett mindre partipolitiskt intresse för tidningarna, möjligen med undantag av de största, och den PR-verksamhet som partierna byggde upp gick också den i stor utsträckning vid sidan av dagspressen.

Motkrafter och management

Just den dag då jag sökt peka ut de faktorer som försvagat partipressen publicerar 15 svenska socialdemokratiska tidningsledare en debattartikel i Dagens Nyheter (2012-11-18), där de argumenterar för ett ökat presstöd i syfte att bevara medborgarnas ”rätt till mångfald”. Artikelns lyfter fram presstödet roll för att behålla en pluralistisk tidningsmarknad. Bakom införandet av presstöd var den oro för mångfald på tidningsmarknaden som 1950-talets tidningsdöd skapade. I början av 1960-talet initierades i flertalet länder statliga pressutredningar. Utredningarnas uppgift var att belysa utvecklingen på tidningsmarknaden och föreslå eventuella åtgärder. I Sverige infördes i första steget vissa generella stödåtgärder och 1971 ett selektivt presstöd till tidningar med svag ställning på sina marknader, som regel socialdemokratiska tidningar, och så kallade endagstidningar. En likartad stödmodell kom att appliceras i Finland och Norge, medan Danmark valde en mer generell stödform.

Presstödet infördes i en situation då partipressen redan var ifrågasatt. Den studie som i Sverige genomfördes 1973 med ett slumpmässigt urval av journalister visade tydligt att information och granskning uppfattades som betydligt viktigare än politisk aktivering (SOU 1975:78). Anpassningen till det förändrade synsättet framgår tydligt av slutrapporten från den svenska pressutredning som 1975 lade fast stödmodellen. Där markerades fyra mål för pressen som motiverade stöd: information, politiska kommentarer, granskning och gruppkommunikation. I dessa finns både det gamla och det nya representerat. År 1994 ersattes de två mer partipolitiskt inriktade målen med det samlade målet Forum för debatt.

Det statliga presstödet i Sverige har kommit att bidra till en politisk innehållspluralism i pressen även om ägarstrukturen och de ekonomiska villkoren har förändrats. Majoriteten av de tidningschefer som 2012 kräver ett ökat presstöd arbetar på tidningsföretag, där ägarens huvudtidning har en klart borgerlig profil på nyhetsplats men som på grund av presstödet kan driva den lokala andratidningen och ge den en redaktionell autonomi. När det gäller de så kallade endagstidningarna har i stort sett samtliga partiägda eller partinära tidningar kunnat vidmakthållas genom stödet. De faktorer som bidrog till att försvaga flerdagartidningarna i den traditionella partipressen hade en betydligt större kraft än stödet till enskilda tidningar. I och med att stödet var ett bidrag på marginalen kom annons- och läsarmarknaderna ändå vara det som kom att bestämma utvecklingen, vilket tvingade ytterligare tidningar till nedläggning. Det kan dessutom diskuteras om inte det statliga stödet i sig kom att förstärka den förändring som redan var på väg. Fram till dess att stödet infördes var flertalet andratidningar beroende av subventioner från ett parti eller någon närstående organisation. Även om detta i sig knappast var en fråga

om medveten påverkan innebar det ändå en fråga om partipolitisk anknytning enligt partipressdefinitionen. När denna ersattes av offentliga medel bortföll den kopplingen och det stärkte tidningens oberoende. Å andra sidan har presstödet haft en uppenbar betydelse för att upprätthålla pluralism på tidningsmarknaden och även bidragit till att fler åsikter kommit fram., även om den partipolitiska faktorn fått mindre roll och det har blivit något mer av ett branschstöd. När de 15 socialdemokratiska tidningsledningarna argumenterar för ökat stöd är det intressant att notera att det ingenstans talas om politik eller parti men däremot om att stödet bör ”stimulera affärsutveckling”.

Ytterligare en potentiell motkraft uppmärksammades på seminariet – de stiftelseägda tidningarna. Stiftelser har vanligen ett politiskt syfte med sin tidningsutgivning, exempelvis att tidningen ska drivas utifrån en partipolitisk linje eller att representanter för ett visst politiskt parti ska ha säte i styrelsen. På detta sätt har stiftaren sökt säkerställa att tidningen behåller sin partipolitiska hemvist. I Sverige har de stiftelseägda tidningarna blivit fler och svarar idag för nästan 30 procent av den svenska upplagemarknaden. I en detaljerad studie av tre stiftelseägda tidningars utveckling mellan 1955 och 2005 (Ohlsson, 2012) studeras hur politik, ekonomi och journalistik samspelar i förändringen över tid. Slutsatsen är att även om det finns politiska mål för verksamheten är dessa även i stiftelseägda tidningarna underordnade de ekonomiska. Det är marknadens villkor som gäller och i koncerner där huvudtidningen har en konservativ målformulering kan det idag rymmas liberala och socialdemokratiska tidningar. Att även tidningar vars existens är klart politiskt motiverad kommit att styras av traditionell managementfilosofi är ett mycket starkt belägg för de ekonomiska villkorens överordnade roll i en partipress under avveckling.

Men framgångsrik management har också visat sig kunna gå hand i hand med politiskt ägande. I Sverige har detta gällt den centerpartiägda pressen som varit mycket framgångsrik, men som partiet ändå valde att avyttra 2005. Det intressantaste exemplet är dock den norska A-pressen. Precis som den socialdemokratiska pressen i övriga nordiska länder hade A-pressen i Norge på 1960-talet ekonomiska problem. Genom stöd från framför allt LO centraliserades pressen och de olönsamma tidningarna lades ner. Den som tidigare hette Arbeiderpressen blev 1990 en koncern under namnet A-pressen. När koncernen 2012 köpte pressgruppen Edda Media bytte man namnet till Amedia. Den partipolitiska bakgrunden är i stort sett borta och i koncernen finns både borgerlig norsk press och ryska tryckerier samt under en period norska TV2. Koncernen har varit mycket framgångsrik och har varje år gett överskott tillbaka till ägarna, där Telenor och norska LO är de två största. Det är intressant att göra en parallell med den svenska A-presskoncernen som under 1980-talet centraliserades med uppgift att skapa en kommersiellt framgångsrik pressgrupp. Den satsningen slutade i konkurs 1992 och ledde till att flertalet lokala S-tidningar kom att köpas upp av den ledande, borgerliga, tidningen på respektive marknad. En komparativ studie av A-pressutvecklingen i Norge och Sverige vore av stort intresse för att förstå omdefinieringen av partipressen.

Den nordiska presstraditionen

Det kan diskuteras vad som varit de viktigaste faktorerna i den nordiska partipressens avveckling. Vi måste fråga oss vad som kom först och vad som var en följd av det. Det är samtidigt ingen enkel beräkning, eftersom de nordiska länderna ligger något olika i fas och den nationella politiska situationen skiljer sig något. I samtliga länder utom Island

har det funnits ett slags etablerad partipresstruktur enligt den vedertagna definitionen; i Island har dock funnits partiägda tidningar. Partipressens nedgång kommer tidigast i Danmark, början av 1960-talet, och senare i Finland och Norge, slutet av 1970-talet. Det vi kallar nedgång står i praktiken för en situation där dagspressens koppling till det politiska systemet blir mindre framträdande.

De två faktorer som framför allt tycks ha varit de utslagsgivande är partipolitikens förändring och strukturutvecklingen på tidningsmarknaden. Det som skapade partipressen var de stabila politiska och ekonomiska förhållanden med starka partier och framgångsrika företag. Efter 1920-talets politiska och ekonomiska kris var detta ett utmärkande drag i samhällsutvecklingen och situationen var densamma ända in på 1950-talet, låt vara att kriget innebar en starkt negativ påverkan i Finland och Norge. Det som händer på främst 1960-talet är att politiken förändras och ifrågasätts samtidigt som tidningsmarknaden bryts upp. Det är två parallella processer som inte nödvändigtvis har samband. Effekten är till en början begränsad men under 1970- och 1980-talen slår den nya situationen igenom. Individualisering, avreglering och kommersialisering är andra uttryck som brukar användas för att beskriva för samma tendens. Det kan diskuteras vad som ligger bakom, men det är tydligt att det blåser en politisk vind som inte står i samklang med den äldre nordiska partipresstraditionen. De nya vindarna fångas upp av en allt starkare, professionell journalistkår och marknadsorienterade tidningsledningar. Presstödet som i några länder är tänkt att vidmakthålla den partipolitiska mångfalden utvecklas alltmer som ett branschstöd.

Som framhölls på seminariet blir det efterhand en självförstärkande process. Det har sagts att koncernbildning bidrar till en avveckling av partipressen. Det kan säkert till viss del vara riktigt, men om vi ser närmare på kronologin så är det snarast så att det är det minskade partianknytningen som möjliggör koncernbildning i större skala (Hadenius och Weibull, 1991; Bastiansen, 2009); de äldre koncernerna var framför allt begränsade till tidningar med samma partisympatimedan de nya går på tvärs över äldre partilinjer. En annan tendens är att den minskande partitroheten i nyhetsbevakningen inte bara är en följd av journalistkårens professionalisering. Den har börjat redan tidigare, troligen som en följd av de politiska förändringarna i samhället.

Avvecklingen av partipressen är emellertid inte liktydigt med en avveckling av den politiska pressen. Tvärtom visar studier på att nordisk dagspress även fortsatt ger politiska nyheter stort utrymme och att nyheterna inte sällan är partipolitiskt färgade. Den stora skillnaden mot tidigare är emellertid att den partipolitiska bevakningen inte längre är förutsägbar, eftersom den politiska lojaliteten inte längre finns, ofta inte heller på ledarplats. Det nya är att den politiska bevakningen sker på pressens villkor och har även tidvis en viss kommersiell prägel. Men situationen förändras långsamt. På de orter i Sverige där det finns en borgerlig och en socialdemokratisk tidning är S-sympatisörerna klart överrepresenterade bland läsarna av den senare (Weibull, 2012). Det socialdemokratiska Aftonbladet läses i större utsträckning bland S-sympatisörer än bland M-sympatisörer, medan det omvända gäller för den liberala Expressen. Det intressant är att detta gäller pappersversionerna, medan det inte finns för nätversionerna (Weibull, kommande). Med nya generationer och nya digitala medier sker förändringen allt snabbare.

Partipressens roll i Norden under drygt ett sekel – mellan 1870 och 1980 – är en viktig förklaring till den politiska förankringen hos dagens press, alltså den starka politiska parallellism som motiverar Hallin & Mancini (2004) att tala om Norden som ”the

democratic corporatist model”. Den slutsats som kan dras av översikten är att Norden fortfarande befinner sig i en förändringsprocess. Även den politiska pressen ifrågasätts och, menar kritikerna, som en följd kommer den politiska publicistiken att ersättas av en segmentering efter livsstil. Så långt behöver det dock inte gå, men det är rimligt att instämma med Hallin & Mancini (2004:294ff) att den liberala, nordatlantiska medie-modellen är på väg att ta över också i Norden.

Not

1. Författare till de olika länderkapitlen är: Ivar Eskeland (Island och Färöarna), Erik Lund (Danmark), Bo Prantare (Sverige), Ulla-Stina Westman (Finland) och Einar Østgaard (Norge).

Referenser

- Bastiansen, Henrik G. (2009) *Lojaliteten som brast. Partipressen i Norge fra senit til fall 1945-2000*. Press-historiske skrifter nr. 11. Norsk Pressehistorisk Forening.
- Broddason, Þorbjörn och Ragnar Karlsson (2009) Das Mediensystem Islands i *Internationales Handbuch Medien*. Redigerad av C. Matzen & A. Herzog. Baden-Baden: Nomos, s. 369-83.
- Bille, Lars, Jørgen Elklit (red.) (2003) *Partiernes medlemmer*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Dahl, Hans Fredrik (red.) (2010) *Norsk presses historie: 1-4*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Engwall, Lars (1983) *Från vag vision till komplex organisation : en studie av Värmlands Folkblads ekonomiska och organisatoriska utveckling*. Uppsala universitet: Företagekonomiska institutionen.
- Furhoff, Lars (1963) *Pressens förräderi*. Stockholm: Bonniers.
- Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity in association with Blackwell.
- Gustafsson, Karl Erik, Rydén, Per (red.) (2000-2003) *Den svenska pressens historia 1-5*. Stockholm: Ekerlid.
- Hadenius, Stig, Seveborg, Jan-Olof, Weibull, Lennart (1968) *Socialdemokratisk press och presspolitik 1899-1909*. Stockholm: Tiden
- Hadenius, Stig, Seveborg, Jan-Olof, Weibull, Lennart (1970) *Partipress. Socialdemokratisk press 1910-1920*. Stockholm: Rabén&Sjögren.
- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart (1991) *Partipressens död?* Stockholm: Svensk information.
- Hallin, Daniel, Mancini, Paolo (2004) *Comparing Media Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Høyer, Svennik (1968) The Political Economy of the Norwegian Press. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 3.
- Høyer, Svennik (1975-76) *Norsk presse mellom 1865 og 1965 : strukturutvikling og politiske mønstre*. Oslo: Institutt for presseforskning, Unibersitetewt i Oslo.
- Høyer, Svennik, Hadenius, Stig, Weibull, Lennart (1975) *The Politics and Economics of the Press: A Developmental Perspective*. Contemporary Political Sociology Series. Beverly Hills-London 1974, SAGE.
- Jonson, Sverker (1977) *Annonser och tidningskonkurrens: annonsernas roll i tidningsekonomin och betydelse för koncentrationsprocessen i Stockholm, Göteborg och Malmö*. Göteborg: Ekonomisk-historiska institutionen. Göteborgs universitet.
- Karlsson, Ragnar (2004) Iceland: Mapping the Newspaper Market 1980-2003 i *Europäische Pressemärkte / European Press Markets*. Redigerad av B. Schneider och W. J. Schütz. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, s. 223-64. (special issue av *Relation*, N.F. 1, 2004).
- Kronvall, Kai (red.) (1991) *Partipressen idag*. Lund: Studentlitteratur.
- Linderoth, Sven (1981) *Från konkurrens till monopol: en studie av lokal politisk och ekonomisk journalistik*. Lund: Dialog.
- Ohlsson, Jonas (2012) *The Practice of Newspaper Ownership*. University of Gothenburg: Department of Journalism, Media and Communication.
- Salokangas, Raimo (1982) *Puolueen aseet. Maalaisliiton sanomalehdistön synty ja sen asema puolueessa ja sanomalehtimarkkinoilla 1906-1916*. Helsinki: SHS.
- Seymour-Ure, Colin (1968) *The Press, Politics and the Public: An Essay on the Role of the National Press in the British Political System*. London: Methuen.
- Schultz, Ida (2008) Fra partipresse over omnibuspresse til segmentpresse. I *Journalistica. Tidsskrift for forskning i journalistik*, Nr. 5, 2008, s. 5-26.
- SOU 1965:22 *Pressens ekonomiska villkor*. Slutrapport 1962 års pressutredning. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1969:68 *Dagspressens situation*. Slutrapport från 1968 års pressutredning. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1975:78 *Pressen funktioner i samhället. En forskningsrapport från 1972 års pressutredning*. Stockholm: Fritzes.

- SOU 1975:79 *Statlig presspolitik*. Slutrapport från 1972 års pressutredning. Stockholm: Fritzes.
- Thomsen, Niels (1965) *Partipressen*. Århus: Institut for presseforskning og samtidshistorie.
- Thomsen, Niels (1972) *Dagbladskonkurrencen 1870-1970 : politik, journalistik og økonomi i dansk dagspresses strukturudvikling*. 1-2. Köpenhamn: Universitetsforlaget i København och GEC Gads Forlag.
- Tommila, Päiviö, Salokangas, Raimo (2000) *Tidningar för alla: den finländska pressens historia*. Göteborg: Nordicom.
- Vallinder, Torbjörn (1962) *I kamp för demokratin: rösträttsrörelsen i Sverige 1866-1900*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Vallinder, Torbjörn (1968) *Press och politik*. Lund: Gleerups.
- Wadbring, Ingela (2003) *En tidning i tiden? Metro och den svenska dagstidningsmarknaden*. Göteborgs universitet: Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Weibull, Lennart (1982) Det politiska tidningsvalet. I *Väljare Partier Massmedia. Empiriska studier i svensk demokrati*. Stockholm: Publica
- Weibull, Lennart (2012) Den lokala morgontidningen igår, idag och imorgon. I Nilsson, L., Aronsson, L., Norell, P.O. (red) *Värmländska landskap*. Karlstad: Karlstad University Press.
- Weibull, Lennart (kommande) *Partipress och politisk press*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Westerståhl, Jörgen (1973) *EF i Norsk rikskringkasting : en studie av radio och tv-sändningarna inför folkeavstemningen 1972*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Westerståhl, Jörgen, Janson, Carl-Gunnar (1958) *Politisk press*. Göteborg: Akademiförlaget.
- Østgaard, Einar (red.) (1978) *Pressen i Norden*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

LENNART WEIBULL, Ph.D., Professor Emeritus, SOM-Institutet och Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet, lennart.weibull@jmg.gu.se